

***George Divine Treloar: ο αρμοστής της Κοινωνίας των Εθνών
και η προσφορά του στην αποκατάσταση των ελλήνων
προσφύγων στη Θράκη (1923-1926)***

Μανόλης Γ. Σέργης

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζω ανέκδοτα στοιχεία για τη ζωή και τη δράση του George Divine Treloar (Τριλόουαρ), συνταγματάρχη του αγγλικού στρατού και Αρμοστή της Κοινωνίας των Εθνών, στην Ελλάδα (στην Ανατολική και τη Δυτική Θράκη ειδικότερα), που αφορά στην αποκατάσταση των προσφύγων στις εν λόγω περιοχές. Τα παρατιθέμενα στοιχεία προέρχονται κυρίως από τα *Αρχεία της Κοινωνίας των Εθνών* στη Γενεύη και από το *Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας*.

Βιογραφικά

Ο George Devine Treloar γεννήθηκε στις 23 Απριλίου 1884 στο Ballarat της Βικτώρια, στην Αυστραλία¹. Ήταν γιος του φαρμακοποιού Thomas Reid Treloar (γεν. 1860²) και της Jane Devine Paterson (από αυτήν αντλεί το Devine³ του ονόματός του). Μορφώθηκε στο St Patrick College της γενέθλιας πόλης, έγινε υπολοχαγός (lieutenant) στον αυστραλιανό στρατό, στο 3^ο Σώμα των Βικτοριανών Καραμπινιέρων (1904), και επί μία πενταετία υπηρέτησε ως τραπεζικός. Πολυσύνθετη και ανήσυχη προσωπικότητα, έγινε αργότερα μέλος πολλών περιοδεύοντων θιάσων, μεταξύ αυτών των ονομαστών στην πατρίδα του Julius Knight και Oscar Asche⁴. Η κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914) τον βρήκε (ηθοποιό) στην Αγγλία. Κατετάγη αμέσως στον στρατό, εστάλη στο πεδίο των πολεμικών επιχειρή-

¹ Τρεις Αυστραλοί υπηρέτησαν με αφοσίωση το έργο της Κοινωνίας των Εθνών: οι George Treloar, Joice Loch και Ethel Cooper. Βλ. Hugh Gilchrist, *Australians and Greeks*, v. 2, *The Middle Years* (1997), 160.

² Γιος του Solomon Treloar (+1887) και της Charity Knight (1834-1912, από την Κορνουάλη). Παντρεύτηκαν στη Μελβούρνη το 1851. Ο άλλος γιος του Solomon και αδελφός του Tomas Reid ήταν ο George Hedley Knight Treloar (γεν. 1863).

³ Είχε τρία αδέρφια: τον Tomas Reid junior (1881-1949), την Beatrice Jeannie (1887-1949) και τον William Montague Treloar (1889-1933). Άρα, ήταν ο δεύτερος στη σειρά γεννήσεως και τελευταίος στο αντάμωμά του με τον θάνατο.

⁴ Βλ. βιογραφικό του και περισσότερη βιβλιογραφία στο *Australian Dictionary of Biography*, Melbourne University Press, v. 7 (1979), 105-106.

σεων στη Γαλλία (από τον Ιανουάριο του 1916) και προήχθη σε Temporary Captain Divisional Trench Mortar Officer. Δύο φορές βρέθηκε θαμμένος κάτω από ερείπια στην πόλη Σομ και πληγωμένος στις επιχειρήσεις κοντά στην πόλη Ypres. Γι' αυτά και άλλα ανδραγαθήματα τού απονεμήθηκαν «The Distinguished Service Order» και «The Military Cross» (1917). Το επόμενο έτος έγινε διοικητής της Brigade of Guards Officers' School of Instruction και μετά το τέλος του Πολέμου υπηρέτησε με το τάγμα του στη Δύναμη Κατοχής της Ρηνανίας, ως Διοικητής (Commanding Officer).

Το 1919 μπήκε -με τη βρετανική αποστολή- στο στρατό των Λευκών Ρώσων (Μενσεβίκων), ως βοηθητικός στρατιωτικός γραμματέας του Γενικού Διοικητή της στρατηγού Holman. Η αντικομμουνιστική ιδεολογία του τον οδήγησε στον τσαρικό στρατό ως συνταγματάρχη, υπό τις διαταγές του βαρώνου Wrangel (Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1920), λίγο πριν την κατάληψη του Νοβοροσίσκ από τον Κόκκινο Στρατό. Πολέμησε στην Κριμαία και μετά την ήττα των τσαρικών ήρθε στην Κωνσταντινούπολη, όπου του απονεμήθηκαν τα παράσημα του Αγ. Βλαδίμηρου και του Αγ. Στανισλάβου.

Στην Tousla, στη θάλασσα του Μαρμαρά, ο Treloar διοίκησε ένα γαλλοβρετανικό καταυλισμό για Λευκούς Ρώσους πρόσφυγες και αγορεύθηκε εκ νέου ταγματάρχης του βρετανικού στρατού. Θα πρέπει να θεωρήσουμε βέβαιο ότι στοιχεία από την εδώ εμπειρία του, τη σχετική με την αποκατάσταση προσφύγων, τα μετέφερε αργότερα στην περίπτωση της Θράκης. Την 1^η Απριλίου του 1922 ο καταυλισμός διαλύθηκε. Εκείνη την περίοδο επισκέφθηκε για λίγο το πεδίο της μάχης (στο μέτωπο της μικρασιατικής εκστρατείας) και συνόδευσε τον ελληνικό στρατό κατά την υποχώρησή του από τα ενδότερα της Μ. Ασίας προς στα παράλια.

Μεσολαμβάνουν όλα τα σχετικά με την παρουσία του στην Α. Θράκη και την Ελλάδα (1922-1926), τα οποία αναλύω διεξοδικά παρακάτω. Στην Κωνσταντινούπολη (τον Δεκέμβριο του 1923) ο Treloar παντρεύτηκε την Kathleen May Douch.

Εκτός της τιμής που του απενεμήθη να ονομασθεί με το όνομά του ένα ελληνικό προσφυγικό χωριό, απ' αυτά που δημιουργήθηκαν με την αρωγή και την καθοδήγησή του, επιπλέον η επίσημη ελληνική πολιτεία του απένειμε τον Χρυσό Σταυρό του Σωτήρος⁵.

⁵ Το παράσημο που του επιδόθηκε από την ελληνική πολιτεία, στις 23 Ιανουαρίου 1923, δεν ήταν χρυσό αλλά ασημένιο (κάποιος το είχε αντικαταστήσει!). Εξήντα χρόνια αργότερα, όταν η ελληνική κυβέρνηση πληροφορήθηκε από τον γιο του Treloar αυτήν την αντικατάσταση, απέστειλε στην οικογένειά του, στο Perth, τον χρυσό σταυρό. Η πληροφορία προέρχεται από το προσωπικό αρχείο των υιών του George Divine Treloar, μικρό μέρος

Η δράση του στον ελλαδικό χώρο

Η δράση του σ' αυτόν ξεκινά από την Ανατολική Θράκη, κατά την περίοδο της εκκένωσής της από το ελληνικό στοιχείο και τον πρόσκαιρα απελευθερωτή της ελληνικό στρατό⁶. Οι ειδήσεις που έφθαναν από τα Μουδανιά κορύφωναν την αγωνία του ελληνικού στοιχείου, ενίσχυαν την τραγική του πλέον πεποίθηση ότι επήρχετο ο δεύτερος ξεριζωμός⁷, ενώ αντιθέτως ενδυνάμωναν και ενεθάρρυναν την τουρκοβουλγαρική δράση ανταρτών και απλών πολιτών.

Στόχος των Ελλήνων ιθυνόντων ήταν να κατευνάσουν -με συστάσεις για ψυχραιμία και σύνεση- τον πανικό των Ελλήνων, να αναλάβουν τα διασυμμαχικά στρατεύματα την προσωρινή διοίκηση πριν από την οριστική εγκατάσταση των Τούρκων και να ολοκληρωθεί με ομαλό τρόπο, όσο αυτό ήταν εφικτό, η εκκένωση της περιοχής (από τα ελληνικά στρατεύματα πρωτίστως και τον άμαχο πληθυσμό).

Τα караβάνια της εξόδου «πολλά υπέφεραν» κατά τη διέλευσή τους μέσα από μουσουλμανικά χωριά, οι λεηλασίες ελληνικών περιουσιών είχαν ενταθεί μετά την αποχώρηση του στρατού, οι πρόσφυγες εγκατέλειπαν τα πάντα⁸, δεν έλειπαν ασφαλώς και οι εκ μέρους του ελληνικού στρατού παρεκτροπές εις βάρος των αντιπάλων αμάχων. Η ύπαιθρος αναρχοκρατείτο⁹. Η έξοδος των αμάχων επραγματοποιείτο με κάθε μέσο: πεζή, με αραμπάδες, με τρένα, αλλά η ανεπάρκεια ικανού αριθμού βαγονιών καθιστούσε αναγκαία την κάθοδο προς τις παραλιακές περιοχές, όπου τους ανέμεναν ελάχιστα πλοία για να τους μεταφέρουν στο ελληνικό έδαφος. Η ελληνική κυβέρνηση είχε υποβάλει στη βρετανική κυβέρνηση αίτημα να αποστείλει εκεί πλοία, στο οποίο εκείνη ανταποκρίθηκε· αντιθέτως, η (γαλλικών συμφερόντων) εταιρεία Ανατολικών Σιδηροδρόμων δεν παραχωρούσε βαγόνια στους αμάχους, με το πρόσχημα αφ' ενός της μεταφοράς στρατού και στρατιωτικού υλικού, αφ' ετέρου επειδή απαιτούσε την καταβολή οφειλομένων

από το οποίο είχε την ευγενική διάθεση να μου αποστείλει ηλεκτρονικά ο David, ο μικρότερος την ηλικία. Τον ευχαριστώ και από τη θέση αυτή. Πρβλ. και Hugh Gilchrist, *Australians and Greeks*, v. 2, *The Middle Years* (1997), 167.

⁶ Από την πληθώρα της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. ενδεικτικά Κ. Βακαλόπουλος, *Η θρακική έξοδος (1918-1922). Από τη γενοκτονία την παλιννόστηση το ταγιαρικό καθεστώς και την απελευθέρωση στο δεύτερο ξεριζωμό*, Ηρόδοτος 1999.

⁷ Κ. Ανδρεάδης, *Η θρακική τραγωδία του 1922*, Αθήναι 1933, 4 κ.ε.

⁸ Κ. Γεραγάς, *Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922*, Αθήναι 1925, 159, 161-166, 171.

⁹ Κ. Γεραγάς, *Αναμνήσεις...*, ό.π., 178-180.

κομίστρων¹⁰.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου - αρχές Οκτωβρίου του 1922 άρχισαν να καταφθάνουν στην περιοχή οι διάφορες διασυμμαχικές στρατιωτικές επιτροπές και οι αντιπρόσωποι της Κοινωνίας των Εθνών. Η κατάσταση ήταν τραγική, ειδικά στη Ραιδεστό¹¹.

Το έργο της Κοινωνίας των Εθνών (εφεξής: Κ.τ.Ε.) και της αρμόδιας Επιτροπής Προσφύγων για την ανατολική Θράκη υπήρξε (τελικά) αξιόλογο και η συμβολή της χαρακτηρίζεται ανεκτίμητη¹². Στις 6 Οκτωβρίου η Επιτροπή κατέγραψε την παρουσία 15.000 ελλήνων προσφύγων στα παράλια της Ανατολικής Θράκης, οι οποίοι περιθάλπονταν και διατρέφονταν με δικές της δαπάνες. Ο Treloar ήταν εκεί, παρών και δραστήριος. Μελετά ως εναλλακτική πρόταση για την πληρωμή των ναύλων των πλοίων τη μίσθωσή τους έναντι 500 λιρών στερλινών¹³. Τηλεγράφημα του τότε Πολιτικού Διοικητή Θράκης Π. Δεκάζου¹⁴ από Ανδριανούπολη προς τα Υπουργεία Στρατιωτικών και Περιθάλψεως με ημερομηνία 16/29.9.1922 (αρ. πρωτ. 9789) αναφέρει: «Ανακοινώνω ημίν κατωτέρω τηλ/μα Υποδιοικητού Σηλυβρίας. Παρακαλώ ευαρεστηθήτε διατάξητε. Αφίκοντο σήμερον αντιπρόσωποι Κοινωνίας Εθνών Άγγλος Συν/ρχης Τιλόρ¹⁵ και ταγματάρχης Άγγλος. Επεσκέφθησαν εγκαταστάσεις προσφύγων. Απεδέχθησαν παράκλησίν μου προς αποστολήν χρειωδών δια πρόσφυγας. Μοι συνέστησαν δε όπως προβώμεν εις την μετακόμισιν των εκείθεν του Μαρίτσα ίνα μη δυσκολευθώσιν ενδεχόμεναι στρατιωτικάί κινήσεις. Τοις εδηλώσαμεν το αδύνατον της μετακομίσεως δια ξηράς και παρακαλέσαμεν όπως διατεθώσι υπό της Κοινωνίας των Εθνών ανάλογα ατιμόπλοια δια την μεταφοράν των θαλασσίως. Μοι υποσχέθη και τούτο, εάν η κυβέρνησις μας εγκρίνη την υπ' αυτών μεταφοράν των. Παρακαλώ ενεργήσατε ό,τι δέον και διατάξητε τι απαντήσωμεν εις την προσφοράν των ταύτην. Ανεχώρησαν αυθημερόν δια Ραιδεστόν, Τυρόλον, ίσως διέλθωσι αύθις εντεύθεν ίνα τοις απαντήσωμεν. Επιβάλλεται μετακόμισις αύτη διότι ενδεχόμενη στρατιωτική ενέργεια θα μας δημιουργήση πανικούς παρασύροντας και στρατόν, διατάξατε»¹⁶.

¹⁰ Κ. Βακαλόπουλος, *Η θρακική έξοδος...*, ό.π., 388.

¹¹ Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., 369.

¹² Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., 395.

¹³ Επιστολή Treloar στον High Commissioner της Κ.τ.Ε., της 6^{ης} Οκτ. 1922.

¹⁴ Αντικαταστάθηκε στις αρχές Οκτωβρίου από τον Γ. Κατεχάκη.

¹⁵ Είναι θαυμαστό ότι ακόμη και οι καθ' ύλην έλληνες αρμόδιοι δεν εκφέρουν σωστά το όνομά του, όπως φαίνεται από το παραπάνω κείμενο, αλλά και από άλλα που έπονται εδώ.

¹⁶ Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών (εφεξής Α.Υ.Ε.), αριθμ. φακ. 89, υποφ. 1, τμήμα 1

Το άλλο ζήτημα ήταν η σιτοδεία εκείνου του έτους. Έλληνες, Βούλγαροι και Τούρκοι διεκδικούσαν μερίδιο από την παραγωγή της Ανατολικής Θράκης. Ο Treloar εργάζεται και σ' αυτόν τον τομέα. Σε έγγραφό του της 25.10.1922 προς τον colonel Smith αναφέρει ότι αγοράζει από τους χωρικούς σιτάρι, στην περιοχή της Ραιδεστού (Rodosto) και θα τους πληρώσει με επιταγή. Ελπίζει πως θα συλλέξει τουλάχιστον δύο χιλιάδες τόνους και θα τους μεταφέρει ο ίδιος με πλοίο¹⁷. Την προσπάθειά του αυτήν επαινεί - λίγες ημέρες αργότερα- ο Fridjof Nansen (ο Ύπατος Αρμοστής της Κ.τ.Ε.), ο οποίος τηλεγραφεί από την Πόλη στο Υπ. Εξωτερικών της Ελλάδας και επιβεβαιώνει μεν τη δυσκολία της επιχείρησης «αγορά σταριού», τονίζει δε την ξεχωριστή περίπτωση του Treloar, ο οποίος εξακολουθεί -όπως τον διαβεβαιώνει- να αγοράζει σιτάρι στην προαναφερθείσα περιοχή¹⁸.

Τον Νοέμβριο, μετά την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης, μεταβαίνει στην Αλεξανδρούπολη, όπου οργανώνει, με πολλές δυσκολίες, όπως αναφέρει σε μια έκθεσή του, τον πρώτο καταυλισμό των προσφύγων. Ο Αναπλ. Γενικός Διευθυντής της Γενικής Διοικήσεως Θράκης Α. Μαυρίδης σε τηλεγράφημά του, της 30^{ης} Νοεμβρίου 1922, γράφει τα εξής προς τέσσερις κοινούς αποδέκτες (Υπουργεία Γεωργίας, Εξωτερικών, Περιθάλψεως, και Γραφείο Τύπου):

«Μετά ενταύθα αφιχθέντος αντιπροσώπου Κοινωνίας Εθνών Συνταγματάρχου Αγγλικού στρατού κ. Τάλλιορ¹⁹ δηλώσαντος ότι αναλαμβάνει την διατροφήν και προσωρινήν στέγασιν υπό σκηνάς 10 χιλιάδων προσφύγων υπό όρον όπως εξευρέθουν αυτοίς γαΐαι και εξασφαλισθή συνδρομή ημών ίνα καταστούν αυτάρκεις, η Γενική Διοίκησις προέβη εις επίταξιν διαφόρων αγροκτημάτων κατά μήκος της οδού αγωγής από Κομοτινής εις Πόρτο-Λάγο στοπ. Εντός της εβδομάδος άρχεται υλικού ανερχομένου εις 600 τόννους και συγκεντρουμένου εν Αλεξανδρουπόλει ελπίζομεν εντός ελαχίστου χρονικού διαστήματος θέλει περατωθή εγκατάστασις ανωτέρω προσφύγων στοπ. Οφείλομεν να εξάρωμεν προσπαθείας ειρημένου αντιπροσώπου και λαμβάνομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν όπως, εάν εγκρίνητε, εκφρασθή τω ειρημένω συν/ρχη η ευαρέσκεια υμών»²⁰. Στις 2 Δεκεμβρίου, ο Α. Μαυρίδης και πάλι, διαβεβαιώνει με επιστολή τα Υπουργεία Εξωτερικών και Περιθάλψεως ότι «εξε-

(1922).

¹⁷ Αρχεία της Κοινωνίας των Εθνών, Γενεύη (εφεξής: Αρχεία Κ.τ.Ε.), φακ. 48, doc. 24438, dossier 23745.

¹⁸ Αρχεία Κ.τ.Ε., φακ. 48, doc. 24438, dossier 23745.

¹⁹ Πρβλ. υποσημ. 15.

²⁰ Α.Υ.Ε., αριθμ. φακ. 89, υποφ. 1, τμήμα 2 (1922).

φράσαμεν προς τον Αντιπρόσωπον της Κοινωνίας των Εθνών, Συνταγματάρχην του Αγγλικού Στρατού κ. Τάιλορ τας θερμοτάτας ευχαριστίας της Κυβερνήσεως δια το φιλόανθρωπον έργον αυτού ως και την ευγνωμοσύνην των προσφύγων δια τας ευγενείς προσπαθείας του υπέρ αυτών»²¹.

Στις αρχές του 1923 φθάνουν στη Θράκη, με δικές του ενέργειας, περί τις 1000 σκηνές, τις οποίες όμως κρίνει ακατάλληλες· παρακαλεί τις ελληνικές αρχές να προσέξουν ιδιαίτερα το θέμα και να τον ενημερώσουν αν πρόκειται να παραλάβουν άλλες²², ενώ παράλληλα με επιστολές του προς την Κ.τ.Ε. ζητά νέες. Ο S. Lawford Childs (Président du Comité de la Société des Nations στην Κων/λη) τού απαντά (30.1.1923) ότι αποστέλλει έξι μεγάλες (και σε καλή κατάσταση) σκηνές και του αναθέτει την παραλαβή τους στα σύνορα της Δυτικής Θράκης²³. Ο ίδιος ο Τριλόουαρ ενημερώνει τον (αναπληρωτή αντιπρόεδρο της Κεντρικής Συντονιστικής Επιτροπής για την αποκατάσταση των προσφύγων) Γάλλο Baron J. De Kaïssa Kaufman στη Θεσσαλονίκη (13.9.1923) ότι από Δεδέαγατς μέχρι Μακεδονίας 4.000 πρόσφυγες έχουν ήδη 200 σκηνές της Κ.τ.Ε., δανεισμένες απ' αυτήν, και ότι έπρεπε να παραδοθούν σε άλλον κομισάριο για άλλο σκοπό. Ζητά από την ελληνική κυβέρνηση να του προμηθεύσει 200 εις ανταλλαγή τους²⁴. Το πρόγραμμά του σχετικά με τις σκηνές, όπως το περιγράφει ο ίδιος παρακάτω, ήταν απλό: προσωρινή διαμονή σ' αυτές, οικοδόμιση κατοικιών και εγκατάσταση εκεί των σκηνιτών προσφύγων, επαναχρησιμοποίησή τους σε άλλη περιοχή με ανάλογα προβλήματα.

Άλλη μορφή βοήθειας ήταν αυτή που παρέσχε (μετά το 1922 πάντα) προς τις ελληνικές αρχές στην προσπάθειά τους να μεταφέρουν πρόσφυγες από τον Πόντο. Οι τελευταίοι, εγκαταλελειμμένοι στα βόρεια παράλια της Μ. Ασίας, ήταν έρμαιο της εκδίκησης των τουρκοσυμμοριών. Αναφέρω ένα αποδεικτικό στοιχείο: ο Γενικός Δ/τής της Μακεδονίας Αχιλλέας Λάμπρος αποστέλλει την 22^α Νοεμβρίου 1923 άκρως εμπιστευτική επιστολή στο Πολιτικό Γραφείο του τότε Πρωθυπουργού:

Πρόεδρον Κυβερνήσεως

Αθήνας

Κύριος πληροφορεί ημάς ότι κατ' ανακοίνωσιν Συνταγματάρχου Τραυλώρ (·) συγκεντρώσεις Ελλήνων προσφύγων εν οικτρά καταστάσει υπάρχου-

²¹ Α.Υ.Ε., αριθμ. φακ. 89, υποφ. 1, τμήμα 2 (1922).

²² Τηλεγράφημα της 12.1. 1923, αρχεία Κ.τ.Ε., φακ. 48, doc. 24219, dossier 24219.

²³ Αρχεία Κ.τ.Ε., φακ. 48, doc. 24219, dossier 24219.

²⁴ Αρχεία Κ.τ.Ε., φακ. 48, doc. 28820, dossier 23559.

σιν εις Αμισόν και άλλους λιμένας Ευξείνου Πόντου, παρακαλεί δε αυτόν να εξεύρη πλοία προς μεταφοράν 4κισχιλίων εξ αυτών εις Θεσσαλονίκην, εγγωρίους υπηκόους Δεδεαγάτς, ειδοποιήσας προς τούτο και μικτήν Επιτροπήν Αθήνας στοπ. Φρονώ ότι επιβάλλεται ημίν να παραλάβωμεν αμέσως και να μεταφέρωμεν αυτούς εις οιονδήποτε Ελληνικόν λιμένα, ίνα σώσωμεν όσον το δυνατόν περισσοτέρους εξ αυτών εκ βεβαίου θανάτου κατά επικείμενον χειμώνα²⁵. Ο Τριλόουαρ είχε επίσης ενημερωθεί λίγες ημέρες πριν (14.5.23) από τον βαρόνο Kaufman ότι έρχονται 1000 οικογένειες Ποντίων μέσω Κων/λεως και του ζητά να κάνει τις απαραίτητες προετοιμασίες για να τους δεχθεί και να τους αποκαταστήσει σε οικισμό²⁶.

Ο Τριλόουαρ οργάνωσε συνολικά περί τους 15 οικισμούς στη Θράκη: ίδρυσε, ειδικότερα, επτά νέους και επέκτεινε άλλους -ήδη υπάρχοντα- οκτώ. Η αποστολή του ήταν αναμφίβολα δύσκολη. Μεγάλο πρόβλημα αποτελούσαν τα καταβεβλημένα από την ασιτία και τον κόπο ζώα, και η μείωση κατά 50% των αροτριώντων βοδιών, που έχουν απολεσθεί. Τηλεγράφημά του προς τον Nansen κατέληγε με μια πολιτικής φύσεως κρίση: για να διατηρήσει αυτή η χώρα κοινωνική, οικονομική σταθερότητα και διαρκή ειρήνη «constructive help is urgently needed». Ποια ήταν αυτή η «επείγουσα εποικοδομητική βοήθεια»;

Την άποψή του, τη φιλοσοφία του δηλαδή για την αποκατάσταση των προσφύγων, την οικειοποιήθηκαν και άλλοι φιλέλληνες των αποστολών, οι δε έλληνες ιθύνοντες τη Θράκη ζητούν από την κεντρική διοίκηση να την επεκτείνουν ως υποδειγματική και σ' άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου που αντιμετωπίζουν ανάλογα προβλήματα. Ποια ήταν αυτή: οι πρόσφυγες πρέπει να αυτοοργανωθούν, αφού προηγουμένως το κράτος και η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.) τους παρείχαν τα χρήσιμα βασικά εκείνα στοιχεία για το ξεκίνημα της νέας τους ζωής (υλικά κατασκευής σπιτιών, εργαλεία, ζώα, κ.λπ.). Πρώτιστο μέλημα ήταν να εξασφαλίσουν γη, να την καλλιεργήσουν για να προσπορισθούν τα πρώτα σιτηρά, οι δε εργάτες (ειδικευμένοι και μη) να εργασθούν. Η επιστολή που ακολουθεί είναι αποκαλυπτική των ιδεών του:

Προς

τον κ. Γενικόν Διοικητήν

Δυτικής Θράκης.

Κομοτινήν

²⁵ Α.Υ.Ε, Κ.τ.Ε., 1923, αριθμ. φακ. 3, υποφάκελλος 5.

²⁶ Αρχεία Κ.τ.Ε., Commission Files, C 1128, υποφάκελλος 3.

Εξοχότατε,

Συνεχίζων συνομιλίαν μας της χθες 17 τρέχ. ευχαρίστως παραθέτω δια της παρούσης μου περίληψιν του γενικού σχεδίου μας και συνοπτικώς τα διάφορα σημεία τα οποία έσχον την τιμήν να φέρω εις γνώσιν υμών.

α. Κύριος σκοπός των προσπαθειών μας είναι να υποβοηθήσωμεν ή δημιουργήσωμεν εργασίαν δια τους πρόσφυγας, οίτινες ούτω να καταστούν ανεξάρτητοι εξωτερικής βοήθειας και, όσον το δυνατόν ταχύτερον, παραγωγή εημερίας.

β. Είμεθα διατεθειμένοι να συντηρήσωμεν 10000 πρόσφυγας (ήτοι περίπου 2500 οικογενείας).

γ. Το σχέδιόν μου προβλέπει εγκατάστασιν νέων χωρίων υπό σκηνάς, της Ελληνικής Κυβερνήσεως βοηθούσης τους εγκατασταθησομένους να εγείρωσι κατοικίας δι' εαυτούς όσον το δυνατόν τάχιστα ούτως ώστε αι σκηναί να εκκενώνται δια να χρησιμοποιώνται εις την εγκατάστασιν περαιτέρω προσφύγων εις άλλα χωρία.

δ. Θα τροφοδοτήσωμεν, οργανώσωμεν και δια διαφόρων τρόπων υποστηρίξωμεν τους εν λόγω πρόσφυγας μέχρι της εσοδείας (περί τα τέλη Ιουνίου τρέχ. έτους) ή μέχρι τοιαύτης προγενεστέρας προθεσμίας ήτις θα ήρκει δια να τους καταστήση ανεξαρτήτους.

ε. Όσον αφορά τους γενικούς εργάτας και ειδικούς τεχνίτας, να οργανώσωμεν και εγκαταστήσωμεν αύτους εις τοιαύτας εργασίας οίαι θα τους ήσαν προσοδοφόροι, και κατόπιν μεταβιβάσωμεν τας εργασίας ταύτας εις τους εν λόγω εργάτας.

Η πρότασις αύτη υπονοεί τοιαύτας εργασίας ως π.χ. πλινθοποιίαν, κατασκευήν ξυλανθράκων, κατασκευήν ταπήτων και κουβερτών, αλιείαν, και βιομηχανίαν ιχθύων, πλυντηρίων, κλπ δια την εξυπηρέτησιν των ανωτέρω καταρτίζομεν γραφείον παροχής εργασίας.

στ. Διατηρούμεν Νοσοκομείον 100 κλινών πλησίον του χωρίου Φαραζλή, προς όφελος των προσφύγων. Αργότερον έχομεν υπ' όψιν μας την εγκατάστασιν παραρτήματος του ως άνω νοσοκομείου εις θέσιν Φανάρι, ως αναρρωτήριο. Επί πλέον οι ιατροί μας θα επισκέπτονται όλα τα υπό την δικαιοδοσίαν μας χωρία και θα συμβουλεύουν ή διατάσσουν αναλόγως των αναγκών της υγιεινής των κατοίκων.

Γενικώς θα προσπαθήσωμεν να διατηρήσωμεν εις υψηλήν περιοπήν την υγιεινήν κατάστασιν της περιφερείας μας.

ζ. Θα κανονίσωμεν στενήν συνεργασίαν και επαφήν μεταξύ της αποστολής και απασών των Ελληνικών Αρχών, άνευ των οποίων η εργασία θα είναι αδύνατος.

Σχετικώς με τα ανωτέρω, είμαι ευτυχής βεβαιών υμάς ότι από της αφίξεώς μας δεν συνηντήσαμεν ειμή προθυμίαν και άκρατον επιθυμίαν να βοηθήσωμεν εις την εκτέλεσιν του σχεδίου μας.

2. Ζωοτροφή.

α. Κατά την γνώμην μου το ζήτημα της προμηθείας τροφής δια τα κτήνη είναι ίσης σπουδαιότητος μ' αυτό της διατροφής των άπόρων προσφύγων.

β. Μέγας αριθμός κτηνών απέθανε και αποθνήσκει εκ πείνης. Εκ των επιόντων μόνον ολίγα είναι εις θέσιν να εργασθούν λόγω σοβαρής υποτροπίας.

γ. Αι επιτόπια προμήθειαι ζωοτροφής είναι απολύτως ανεπαρκείς και εξηντλήθησαν τόσον ώστε είναι αμφίβολον εάν και οι εντόπιοι γεωργοί, κατόπιν της δι' επιτάσεων στερήσεως του τόπου θα δυνηθούν να εξακολουθήσουν συντηρούντες τα ζώα των μέχρις ότου ταύτα δυνηθώσι να βοσκήσωσι (εντός 2½ περίπου μηνών) το αναπόφευκτον αποτέλεσμα είναι καθαρώτατον. Όχι μόνον οι πρόσφυγες-γεωργοί δεν θα δυνηθούν να αροτριώσουν τας γαίας των, αλλά και οι εντόπιοι γεωργοί δεν θα δυνηθούν να καλλιεργήσουν τας γαίας των, έστω και δια την συνήθη απόδοσίν των. Τούτο θα σημαίνει

1. Σοβαροτάτην έλλειψιν σιτηρών.

2. Ουδέν ορατόν τέλος του προσφυγικού προβλήματος.

3. Ίσως λιμόν μεθ' όλων των κοινωνικών και πολιτικών συνεπειών του.

δ. Δέον να ληφθή υπ' όψιν ότι δια το μέγιστον μέρος της εργασίας εν γένει τα κτήνη είναι απολύτου ανάγκης. Είναι αληθές ότι περιορισμένος αριθμός βενζιναρότρων θα είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθή κατά την άνοιξιν, αλλά και πάλιν τα τοιαύτα μηχανήματα είναι ανωφελή εκτός μόνον δι' αροτρίωσιν. Δια πάσαν άλλην εργασίαν τα κτήνη είναι απαραίτητα και εν πάσει περιπτώσει το μεγαλείτερον μέρος της αροτρίωσεως δέον να γίνη δια των κτηνών.

ε. Εξ όλων των πληροφοριών τας οποίας έχω αι επιτάξεις αι ενεργηθείσαι υπό των Πολιτικών Αρχών εβασίσθησαν επί μελετημένου και οργανωμένου σχεδίου. Επιπροσθέτως όμως ήλθον αι στρατιωτικάί επιτάξεις βασιζόμεναι επί των αναγκών του στρατού, εν άλλοις λόγοις, αι στρατιωτικάί επιτάξεις έγιναν χωρίς να ληφθούν υπ' όψιν αι ανάγκαι του κατόχου (γεωργού) και η απορρέουσα πλήρης αδυναμία του να τροφοδοτήση τα κτήνη του και ούτω καλλιεργήση τας γαίας του. Επιθυμώ κατηγορηματικώς η δήλωσίς μου αύτη να μη εκληφθή ως κατηγορία. Απλούστατα εκθέτω πραγματικότητας.

Εφ' όσον γνωρίζω ούτε ο στρατός ούτε αι Πολιτικάί Αρχαί ηδύναντο να πράξωσιν αλλέως. Αλλ' επιθυμώ να επιστήσω την προσοχήν επί των αναποφεύκτων αποτελεσμάτων εκτός εάν το Κράτος έλθη εις βοήθειαν των κατόχων κτηνών μέχρις ότου ταύτα δυνηθώσι να βοσκήσωσι. Προς τον σκοπόν τούτον είναι απολύτως ανάγκη όπως ουδεμία επίταξις λάβη χώραν εις τα νέα

χωρία, διότι θα ήτο δύσκολον να εγκατασταθούν οι νέοι κάτοικοι και αρχίσουν καλλιεργούντες και κτίζοντες, έστω και υπό ευμενείς συνθήκας, να διατελούν υπό τον φόβον της επιτάξεως.

3. Μέσα μεταφοράς.

α. Επιθυμούμεν όπως εφοδιασθώμεν με κατάλληλα μέσα μεταφοράς των χωρικών και υπαρχόντων των εις τα νέα χωρία.

β. Επίσης δια την μεταφοράν των τροφίμων των από καιρού εις καιρόν.

γ. Παραχωρηθούν επί πληρωμή κτήνη και κάρρα εις εκείνους εκ των γεωργικών προσφύγων, οίτινες έχουν ανάγκην αυτών.

Σημείωσις. Όπως έχουν τα πράγματα σήμερα θεωρούμεθα ευτυχείς εάν δυνάμεθα να μεταφέρωμεν εις τα νέα χωρία περισσότερας των 30 οικογενειών καθ' εβδομάδα. Ο αριθμός ούτος είναι κωμικός.

δ. Περαιτέρω παρακαλούμεν όπως χορηγηθή εις την αποστολήν μου το δικαίωμα να επιτάση μέσα μεταφοράς και εργατικής χείρας, από τα χωρία τα παρακείμενα προς τας νέας εγκαταστάσεις μας.

Ως έχουν σήμερα τα πράγματα είναι αδύνατον να γνωρίζομεν ποία είναι η κίνησις από της μιας ημέρας εις την άλλην. Εις ενδεχόμενην έκτακτον ανάγκην ευρισκόμεθα εν τελεία αδυναμία. Ίσως η καλλιτέρα λύσις θα ήτο να μας χορηγηθή ωρισμένος τις αριθμός μεταφορικών μέσων και εργατικών χειρών απηλλαγμένων πάσης επιτάξεως και τοιουτοτρόπως εις την διάθεσίν μας δι' εργασίαν της οργανώσεώς μας.

Εν περιπτώσει μεγαλειτέρων αναγκών μέσων μεταφοράς και εργατικών χειρών ταύτα θα ζητηθώσιν ως συνήθως.

4. Γεωργικά εργαλεία και σπορά

Πλείστοι γεωργικοί πρόσφυγες στερούνται ή έχουσιν ανεπαρκείς ποσότητας σποράς αλλά στερούνται απολύτως γεωργικών εργαλείων. Μανθάνω ότι η Ελληνική Κυβέρνησις θα καλύψη τας ανάγκας των.

5. Προμήθεια ύδατος εις τα νέα χωρία

Το ζήτημα τούτο ευρίσκεται ήδη εις τας χείρας του κ. Καπάτου.

6. Υγεία και υγιεινή

Με τα δύο ζητήματα ταύτα ησχολήθην μερικώς (εν παραγρ. στ').

Ως προς τας λεπτομερείας αύται δύνανται να κανονισθώσι μεταξύ των χωρίων υγειονομικών αρχών και του αρχηγού ιατρού της αποστολής.

Το ζήτημα τούτο περιλαμβάνει την τοποθεσίαν των νέων χωρίων. Υπάρχει τάσις να τοποθετηθούν τα χωρία ταύτα εις τας κοιλάδας, επί τω λόγω ότι εκεί θα είναι απηλλαγμένα από τους ανέμους και τους δι' αυτών μεταδιδομένους κώνωπας.

Επιμένω ότι η αρχή αύτη είναι εσφαλμένη. Αι τοποθεσίαι των χωρίων δέ-

ον να είναι τουλάχιστον επί των κλιτύων των υψωμάτων, ή έτι καλλίτερον επί των κορυφών των υψωμάτων. Δια του τρόπου τούτου,

- α. Επιτυγχάνομεν καλήν διοχέτευσιν των υδάτων
- β. Η προμήθεια του ποσίμου ύδατος διατηρείται ελευθέρα μολύσματος
- γ. Τα περίχωρα του χωρίου θα διατηρώνται λογικώς ξηρά και η γη ελαφρά
- δ. Επίσης τα περίχωρα των χωρίων θα απαλλαγούν από τα επικίνδυνα [μία δυσανάγνωστη λέξη], τα οποία ευρίσκονται εις όλας αυτάς τας κοιλάδας.
- ε. Τα χωρία θα απολαμβάνουν όλων των ζωογόνων ανέμων οι οποίοι βοηθούν πληρέστατα εις την ξήρανσιν διαφόρων μικρολιμναζόντων υδάτων και αποδιώκουν τα επικίνδυνα έντομα ως π.χ. μυίας, κώνωπας, τα οποία συντελούν περισσότερο παντός άλλου εις την εξάπλωσιν των ελωδών πυρετών, χολέρων και διαφόρων τύφων.

7. Διανομή γαιών εις τα νέα χωρία.

Το έργον τούτο κατά το μάλλον ή ήττον προχωρεί. Εν τούτοις δια να τονώσωμεν το θάρρος των νέων χωρικών και καλλιεργήσουν τας γαίας, οίτινες τοις αναλογούν, είναι ανάγκη όπως καθορισθούν τα σύνορα του, άνευ αργοπορίας. Η συνήθεια του να καθορίζωνται τα σύνορα δι' αναφοράς προς φυσικά αντικείμενα ή θεωρητικής γραμμάς μεταξύ απομακρυσμένων σημείων απεδείχθη κατόπιν εγγυτέρας εξετάσεως των πραγμάτων ανεπαρκείς. Τα σύνορα εκάστης εκτάσεως πρέπει επίσης να καθοριστούν. Τούτο δύναται να γίνει υπό Επιτροπής εκλαβομένης υπ' αυτών των χωρικών. Αλλά προτείνω όπως Κυβερνητικός υπάλληλος προτιμητέον γεωπόνος, προεδρεύει αυτών δια γνωμοδότησιν.

8. Καύσιμος ύλη.

Μη υπαρχούσης ξυλείας εντός των εκτάσεων των προορισμένων δι' εγκαταστάσεις παρακαλώ όπως δοθή άδεια ξυλεύσεως δια καύσιμον ύλην από τας δασώσεις εκτάσεις.

9. Βενζίνη και μηχανέλαια.

Δεδομένου ότι είναι αδύνατον να αγοράσουμε τοιούτα ενταύθα, αδυνατώ να χρησιμοποιήσω τα νοσοκομειακά αυτοκίνητά μου. Θα σας ήμην ευγνώμων εάν θα ήτο δυνατόν να κανονισθή όπως προμηθευθώμεν τοιούτα έναντι πληρωμής.

10. Τηρητέας στάσεις έναντι των προσφύγων.

Αι επόμεναι σημειώσεις δεν εφαρμόζονται μόνον έναντι των προσφύγων της περιφέρειας ταύτης ειδικώς, αλλά δι' όλους τους πρόσφυγας εν γένει και βασίζονται επί της πείρας μου ην απέκτησα χειριζόμενος πρόσφυγας διαφόρων εθνικοτήτων επί αρκετά έτη.

- α. Μεγίστη σταθερότητα οφείλει να εξασκήται επ' αυτών.

β. Η αρχή του δίδειν τι άνευ ανταλλάγματος είναι εσφαλμένη. Υπό το σύστημα τούτο οι πρόσφυγες εκφυλίζονται ταχέως και καθίστανται απλούστατα παράσιτοι χάνοντες κάθε επιθυμίαν προς εργασίαν και ταχέως φθάνουν εις το συμπέρασμα να θεωρούν τη δωρεάν περίθαλψιν ως δικαίωμά των ελέω Θεού. Ανταλλάγματα υπό μορφήν εργασίας οφείλουν να ζητώνται οπόταν τούτο είναι δυνατόν.

γ. Ουδεμία περίθαλψης οιασδήποτε μορφής οφείλει να χορηγηθή εις εκείνους οίτινες αρνούνται να εργασθούν ή να μεταβούν εκεί όπου υπάρχει πιθανότης εξευρέσεως εργασίας.

δ. Οι πρόσφυγες οίτινες, χορηγουμένων γαιών ή εργασίας, αρνούνται να επωφεληθούν της ευκαιρίας, οφείλουν να τεθούν υπό αστυνομικήν επιτήρησιν αμέσως, εκδιωχθούν από όλας τας οργανώσεις περιθάλψεως μέχρις ότου αναλάβουν την προσφορομένην αυτοίς εργασίαν, υποχρεωθούν να εκκενώσουν τας χορηγηθείσας αυτοίς κατοικίας αμέσως, και μεταβούν εκεί όπου υπάρχει εργασία.

ε. Επισταμένη έρευνα οφείλει να γίνηται εις πάσαν ζήτησιν περιθάλψεως. Το αίσθημα ουδένα ρόλον πρέπει να παίζη. Πάσα συμπάθεια οφείλει να εκφράζηται προς εκείνους οίτινες προσπαθούν να εξοικονομηθούν και προς εκείνους οίτινες αδυνατούν να το πράξουν. Πρόσφυγες απολαμβάνοντες προστασίας δι' εσφαλμένων πληροφοριών οφείλουν να τιμωρώνται παραδειγματικώς.

ζ. Η ζωή εντός των πόλεων καταστρέφει την ηθικήν χορδήν των προσφύγων. Τοιούτοι πρόσφυγες ταχέως περιπίπτουν εις τας χείρας μερικών επιτηδείων ομιλητών μεταξύ των, οι οποίοι προσπαθούν όχι να τονώσουν το ηθικόν των προς εργασίαν, αλλά να ζητούν εξακολουθητικώς γελοίας απαιτήσεις και να εμποδίζουν τον εξαναγκασμόν των προσφύγων εις εργασίαν δια να ζήσουν ή την μεταφοράν των εκεί όπου υπάρχει εργασία. Η τάσις αυτή εξεδηλώθη εντονώτερον κατά τον παρελθόντα μήνα.

Διατελώ μετά της προσηκούσης τιμής

(Υπογραφή) Γ. Α. ΤΡΗΛΟΑΡ

Αρμοστής Αποστολής προσφύγων Κοινωνίας Εθνών

Η επιστολή, βασική πηγή για τη φιλοσοφία του περί την αποκατάσταση των προσφύγων, βασισμένη στην πρότερη πείρα του, θεωρώ πως δεν χρήζει αναλύσεως. Αν κάτι πρέπει να τονισθεί και να γίνει αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής είναι η ενότητα 10 («τηρητέαι στάσεις έναντι των προσφύγων») και ειδικότερα η παράγραφος 2.

Το έγγραφο δεν φέρει ημερομηνία. Εικάζω πως γράφτηκε τις πρώτες

ημέρες της ανάληψης των καθηκόντων του στη Θράκη, περί τις 20 Νοεμβρίου 1922, και ήταν *προσωπικό*, με την έννοια ότι απεστάλη στο πλαίσιο των προσωπικών επαφών του με τον Γενικό Δ/τή της Θράκης Σπυρίδωνα Δάσιο. Γι' αυτό λίγο αργότερα του αποστέλλει - δια της υπηρεσιακής πλέον οδού- επιστολές που εξειδικεύουν τα παραπάνω ζητήματα και προτείνονται για το καθένα επιμεριστικά οι κατ' εκείνον ενδεδειγμένες λύσεις. Έτσι λοιπόν:

- ♦ τον παρακαλεί να επιτραπεί στους πρόσφυγες η ξύλευση από παρακείμενες δασώδεις εκτάσεις ²⁷,
- ♦ ζητά μια έκταση για να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά ως χώρος προς παραγωγή υλικών δόμησης (τούβλων) ²⁸,
- ♦ προτείνει να σταματήσει κάθε μορφής επίταξη των προσφύγων πριν αυτοί εγκατασταθούν μονίμως σε κάποιο μέρος και καλλιεργήσουν τη γη ²⁹,
- ♦ ιδρύει στην Κομοτηνή Γραφείο Ευρέσεως Εργασίας, ο δε προαναφερθείς Αχιλλέας Λάμπρος προτρέπει τον ομόλογό του Σπυρ. Δάσιο να τον παρακαλέσει να οργανώσει ανάλογο και στη Θεσσαλονίκη: *Παρακαλώ ευαρεστηθήτε να παρακαλέσητε αυτόθι ευρισκόμενον κ. Τραϊλόν όπως, αν ευκαιρή, έλθη ενταύθα και ιδρύση γραφείον εξευρέσεως εργασίας κατά το πρότυπον ιδρυθέντος τοιούτου παρά του ιδίου εν Κομοτηνή και λειτουργούντος, καθ' α πληροφορούμαι, με λίαν ικανοποιητικόν αποτέλεσμα. Ίδρυσις τοιούτου γραφείου εν Θεσ/νίκη θα ανακούφιζε κατά πολύ εργατικήν προσφυγικήν τάξιν αεργούσαν κατά το πλείστον δι' έλλειψιν συστηματικού γραφείου εξευρέσεως εργασίας....* ³⁰. Η παράκληση αυτή πραγματώθηκε όπως αποδεικνύουν πολλά έγγραφα του προσωπικού μου αρχείου.
- ♦ κρίνει απαραίτητη την διάνοιξη πηγαδιών, για καθαρό πόσιμο νερό και προς αποφυγήν μολυσματικών ασθενειών, όπως δηλώνει σε αναφορά του και προς τον Nansen (24.1.1923) ³¹.

Την πραγμάτωση των ανωτέρω επιβεβαιώνει ο Σπυρ. Δάσιος, σε τηλεγράφημά του με πολλούς αποδέκτες, μεταξύ των οποίων και η ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο, στα μέλη της οποίας υποδεικνύει να εκφράσουν τις δέουσες ευχαριστίες προς τις αγγλικές αρχές (υπενθυμίζω πως ο Treloar υπηρετεί στην Αποστολή του αγγλικού στρατού). Από το αποκαλυπτικό αυτό τηλεγράφημα τονίζω την πρόταση του Δάσιου όπως «*δοθή εις Συνταγμα-*

²⁷ Αρχεία Κ.τ.Ε., Commision Files, C 1128, υποφάκελλος 10.

²⁸ Ο.π.

²⁹ Ο.π.

³⁰ Ο.π.

³¹ Αρχεία Κ.τ.Ε., Commision Files, C 1130, υποφάκελλος 19.

τάρχην Τρέιλορ περαιτέρω εξουσιοδότησις όπως εκτείνη δράσιν αναγκαιοτάτην καθ' όλην την χώραν»:

Εν Κομοτηνή, τη 10 Απριλίου 1923

Αποστολή Κοινωνίας Εθνών δια Συνταγματάρχου Τρέιλορ εν Δυτική Θράκη ενεργεί μετ' αξιοθαυμάστου ζήλου ανατεθέν έργον αποκαταστάσεως εις αγρούς απόρων προσφύγων Μικρασίας, Πόντου, Καυκάσου και Ανατ. Θράκης Στοπ. Φιλάνθρωπον πρόγραμμα αποστολής προχωρεί επιτυχώς εφαρμοζόμενον. Στοπ. Οκτώ νέα χωρία ιδρύθησαν επεκταθέντων άλλων Στοπ. Οργανώσεις και σπορά επίσης Στοπ. Συγχρόνως στεγάζονται μονίμως βοηθούντος ελληνικού κράτους. Στοπ. Βιοτεχνικόν τμήμα αποστολής περιλαμβάνον ταπητουργίαν, χειροτεχνήματα, πλυντήρια, βιοτεχνίας καυσοξύλων, ξυλανθράκων και λοιπών έργων αυξάνει ολονέν εργασίας του Στοπ. Παρακαλώ θερμώς δοθή εις Συνταγματάρχην Τρέιλορ περαιτέρω εξουσιοδότησις όπως εκτείνη δράσιν αναγκαιοτάτην καθ' όλην την χώραν Στοπ. Μόνον εν περιφέρειά Γεν. Διοικήσεως Θράκης υπάρχουν πενήκοντα περίπου χιλιάδες οικογενειών στερούμεναι πάντων και έχουσαι ανάγκην τοιαύτης βοήθειας και οργανώσεως.

Γενικός Διοικητής Θράκης

Σπ. Δάσιος³².

Την ίδια περίοδο ο Treloar αποστέλλει 10σέλιδη αναφορά στον Νάνσεν, με ημερομηνία 12 Απριλίου 1923³³, την οποία παρουσιάζω εδώ περιληπτικά, σε δική μου μετάφραση. Πρόκειται για ένα ντοκουμέντο αυτής της ταραγμένης και μεταβατικής εποχής. Στον πρόλογό του αναφέρει ότι η Αποστολή του απέστειλε στον Βόλο και στη Θεσσαλονίκη «δυο караβιές» πρόσφυγες. Συνεχίζει με όσα έπονται εδώ:

2. Κατάσταση όπως την βρήκαμε

Το κύμα των προσφύγων ήταν συνεχώς αυξανόμενο. Όλες οι πόλεις της Δυτικής Θράκης ήταν υπερπλήρεις σε τρομερό βαθμό. Ο δρόμος για την Αλεξανδρούπολη ήταν μια συνεχόμενη γραμμή από κινούμενα κάρα. Λιμάνια και τρένα γεμάτα από ανθρώπους που περίμεναν να φύγουν. Η έλλειψη τροφής και νερού στοίχισε πολύ παρ' όλες τις προσπάθειες της Κυβέρνησης.

3. Αρχική πολιτική και πρώτες ενέργειες που έγιναν

Η αρχική πολιτική σίτισης στον Έβρο δεν μπορούσε να εφαρμοστεί, (α) γιατί δεν είχαν φτάσει τα εφόδια, και (β) ακόμα και αν είχαν φτάσει, δεν θα

³² Αρχεία Κ.τ.Ε., Commission Files, C 1128, υποφάκελλος 10.

³³ Αρχεία Κ.τ.Ε., Classement 48, Document 28816, Dossier 24912.

μπορούσαν να μεταφερθούν κόντρα στο ρεύμα των προσφύγων. Έτσι καταφύγαμε στην πολιτική φύλαξης του σιταριού. Εξαιτίας του ανοργάνωτου συστήματος επικοινωνίας δεν μπορούσαμε να μάθουμε πότε θα έρχονταν τα εφόδια και έτσι προσφέραμε εμείς τις υπηρεσίες μας για την οργάνωση των προσφύγων της Αλεξανδρούπολης. Αποφασίστηκε η οργάνωση καταυλισμών προσφύγων με τέντες που ήδη μοιράζονταν από την Κυβέρνηση. Τροφή, νερό, ιατρική περίθαλψη και οργανωτικά θέματα ολοκληρώθηκαν σύντομα με τη βοήθεια στρατιωτικών και πολιτικών αρχών.

Ο πρώτος καταυλισμός στήθηκε ένα χιλιόμετρο έξω από την πόλη με τεράστιες δυσκολίες. Οι πρόσφυγες ήταν αρχικά αρνητικοί, εξαιτίας της εξουθένωσης και των εναλλασσόμενων πεποιθήσεων για περαιτέρω μετακίνηση άλλοτε δυτικά και άλλοτε ανατολικά. Ορισμένοι μετακινήθηκαν με τη βία στους καταυλισμούς. Αν και εγκαταστάθηκαν 60 οικογένειες, οι μισές έφυγαν την πρώτη νύχτα. Ορίστηκαν αυστηροί κανόνες και διορίστηκαν φύλακες.

Σιγά σιγά μεγάλωνε ο καταυλισμός και οι αντιδράσεις μειώνονταν. Χτίστηκαν δημόσια κτίρια και ιδρύθηκε ιατρικό τμήμα. Από την Κυβέρνηση άρχισε διανομή τροφίμων. Είχαμε τον πρώτο οργανωμένο καταυλισμό.

Ένας δεύτερος σταθμός σίτισης και ιατρικής περίθαλψης για παιδιά δημιουργήθηκαν στον σιδηροδρομικό σταθμό της Αλεξανδρούπολης ενώ σύντομα και τρίτος σταθμός ιδρύθηκε στο Bidekli.

4. Πρώτες βιομηχανίες και γραφεία εργασίας στην Αλεξανδρούπολη

Μετά την παγίωση της τάξης έπρεπε να ανατεθούν εργασίες στους πρόσφυγες ώστε το ηθικό τους να αναπτερωθεί. Ιδρύθηκε γραφείο εργασίας. Οι πρόσφυγες χωρίστηκαν σε κατηγορίες ανάλογα με την απασχόλησή τους και σχηματίστηκε ένα ειδικό τμήμα εμπόρων και ιδιοκτητών κοπαδιών. Σύντομα, οι αιτήσεις αυξήθηκαν. Επίσης η εργασία των προσφύγων εξοικονομούσε χρήματα και για την Αποστολή.

Επειδή δεν υπήρχαν χρήματα για την ίδρυση βιομηχανίας, επιβλήθηκε ένας μικρός φόρος στις πληρωμές και έτσι σε ένα μήνα δημιουργήθηκε κεφάλαιο. Ιδρύθηκε βιομηχανία καύσης κάρβουνου για καύσιμο, και σύντομα αναπτύχθηκε. Πληρώναμε φόρους στην κυβέρνηση, είχαμε κέρδος για την Αποστολή και ήμασταν η κύρια τροφοδοσία καυσίμου για ολόκληρη την πόλη.

5. Νέα πολιτική

Η γενική ιδέα ήταν να κάνουμε τους πρόσφυγες αυτόνομους μέχρι να έρθει η σοδειά. Έφτασαν και τα νέα εφόδια και εκτός των εξόδων ξεφόρτωσης, τα υπόλοιπα έπρεπε να πληρωθούν από εμάς. Στις 20 Νοέμβρη πήγα στην Κομοτηνή και με τον κυβερνήτη οργανώσαμε σχέδιο για την χορήγηση γης για καλλιέργεια από τους πρόσφυγες, ως μέσο επίλυσης του προβλήματος των προ-

σφύγων. Αλλά για να επεκταθούμε χρειαζόμαστε σκηνές, σπόρους σιταριού και ζωοτροφή και να αντιμετωπίσουμε τον καιρό και τις δυσκολίες μεταφοράς. Ειδικά οι σκηνές αποτελούν τροχοπέδη και πολλές οικογένειες, αν και έχουν γη, δεν μπορούν να εγκατασταθούν. Επίσης πολλά ζώα έχουν ψοφήσει ή λιμοκτονούν εξαιτίας της έλλειψης ζωοτροφής. Οι σπόροι εξασφαλίσθηκαν και μοιράζονται.

6. Μετακίνηση της Αποστολής στην Κομοτηνή

Η μετακίνηση έγινε μέσα στον Δεκέμβρη με πλήρη συνεργασία των Αρχών. Στην πόλη, μια αποθήκη και δυο σπίτια προσωπικού περιήλθαν στην κατοχή μας για χρήση.

7. Νέα χωριά

Η πλειονότητα των προσφύγων εγκαταστάθηκε στο Songourlou και στο kir-chiflik. Ο πρώτος καταυλισμός ιδρύθηκε στο Μουρχάν τσιφλίκ με πρόσφυγες απ' το Altintash (Θράκη). Από τότε άλλοι δυο έχουν δημιουργηθεί στο Kirlik Kiri ο πρώτος με πρόσφυγες Έλληνες και Αρμένιους μικρασιάτες και ο δεύτερος με Ποντίους και Καυκάσιους. Ακόμα 3 καταυλισμοί υπάρχουν στο Φανάρι, στο Tere chiflik και στο Orta Kishla με πρόσφυγες από την Α. Θράκη. Όλοι μένουν σε σκηνές. Υπάρχουν επίσης πρόσφυγες σε αγροτόσπιτα στα Urumbaily, Distil, Anakeuy, Menheler, Ortadji και Maskeuy. Μηχανές οργώματος υπάρχουν στο Kirlik 2, στο Μουρχάν και στο Σονγουρλού μετά την επιτυχία τους στο Kirlik 1. Όλοι προετοιμάζονται για την σπορά. Μέσα στην βδομάδα, αν καταφθάσουν κάποιες σκηνές από την Αποστολή, άλλοι 800 πρόσφυγες, εκτός των ήδη 4500, θα εγκατασταθούν. Το Kirlik 1 θα γίνει ένα πρότυπο χωριό, όπως επίσης σύντομα και το Kirlik 2.

8. Βιομηχανίες και γραφείο εργασίας.

Δημιουργήθηκε γραφείο εργασίας στην Κομοτηνή για τους άνεργους πρόσφυγες. Αυτοί χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, στους αγρότες και τους εργάτες (ειδικευμένους και ανειδίκευτους). Η εργασία πήρε χαρακτήρα επιχείρησης για να γίνουν οι πρόσφυγες αυτόνομοι, αν και το κεφάλαιο μας δεν μας επιτρέπει να τις επεκτείνουμε όσο θα θέλαμε. Δημιουργήθηκαν οι εξής βιομηχανίες:

α. Καθαρισμός: 30 χήρες και 4 άντρες. Όλα τα νοσοκομεία και οι στρατιωτικές βάσεις της περιοχής χρησιμοποιούν το καθαριστήριο μας. Μέσα σε 6 βδομάδες έγινε αυτόνομο και έβγαλε κέρδος.

β. Κέντημα και κορδόνια. 70 γυναίκες και κορίτσια. Τα προϊόντα εξάγονται σε Αγγλία και Γαλλία. Ο κυβερνήτης είναι πολύ ευχαριστημένος και δώρισε 5000 δρχ

γ. Χαλιά: 16 γυναίκες και κορίτσια. Στους πρόσφυγες υπάρχουν πάρα πολλοί κατασκευαστές χαλιών και έτσι δημιουργήσαμε αυτή τη βιομηχανία για να

τους υποστηρίζουμε. Θέλουμε να την επεκτείνουμε αλλά δεν έχουμε κεφάλαιο.

δ. Κάρβουνο: Εργάζονται πάνω από 150 άντρες.

ε. Τουβλοποιία: Πάνω από 50 οικογενειάρχες θα εργαστούν και θα υποστηρίζεται από την Κυβέρνηση και ιδιωτικά συμβόλαια. Οι πελάτες θα αγοράζουν τα τούβλα με τιμή κατά 60% χαμηλότερη από την τιμή της αγοράς.

στ. οδοποιία: εξαιτίας της δυσκολίας μετακίνησης στους ήδη υπάρχοντες δρόμους δημιουργήσαμε τη βιομηχανία με 100 άντρες, βιομηχανία που βοήθησε πολύ την περιοχή και αποκόμισε τις ευχαριστίες των κυβερνώντων.

9. Σκηνές: Πρέπει να αναφερθώ ξανά στο μείζον θέμα της έλλειψης σκηνών, που αν είχε λυθεί, και οι 10.000 πρόσφυγες θα είχαν εγκατασταθεί, θα είχε λυθεί το μεγάλο πρόβλημά τους. Μια υπόσχεση για 1000 σκηνές από την βελγική Κυβέρνηση αποδείχθηκε λανθασμένη, αφού στάλθηκαν απλές στρατιωτικές σκηνές, που χρησίμευσαν στη δημιουργία μόλις 125 κανονικών σκηνών. Άλλες 350 συνολικά δώρισε ο Ερυθρός Σταυρός και το ίδρυμα Save the Children Fund(ation). Θέλουμε επιπλέον 1000 σκηνές.

10. Ζωοτροφή: Η έλλειψη ζωοτροφής είναι βασικό πρόβλημα μιας και οι πρόσφυγες που με τόσες δυσκολίες μεταφέρθηκαν στους καταυλισμούς πρέπει τώρα να ζήσουν και δεν έχουν ζωντανά. Έχουν απομείνει λιγότερα από τα μισά των αρχικών και αυτά από θάμα.

11. Ηθικό: Γενικά υπάρχει μέτριο ηθικό. Από την πείρα μου είναι καλύτερα να μην δίνεις βοήθεια, παρά να την δίνεις άνευ ανταλλάγματος. Γιατί αν γίνει αυτό, το σώμα τρέφεται αλλά το πνεύμα εξασθενεί και τελικά μετατρέπονται σε άχρηστους πολίτες με μηδενικό ηθικό. Πρέπει να καταλάβουν ότι αν θέλουν να τραφούν, πρέπει να εργαστούν για αυτό. Αυτή θα πρέπει να είναι οι δράση των αρχών, γιατί καλύτερα να τραφεί ένα μικρότερο ποσοστό προσφύγων και να στηθεί στα πόδια του παρά ένα μεγαλύτερο και μετά να χρειάζεται περαιτέρω συνεχή βοήθεια, μένοντας ουσιαστικά στην ίδια κατάσταση. Βέβαια κάτι τέτοιο είναι τρομερά δύσκολο εξαιτίας της κατάστασης των προσφύγων, που μετά από τόσες δυσκολίες καλούνται να σταθούν ξανά στα πόδια τους.

12. Γενικά: Αν δεν λυθεί άμεσα το ευρύ πρόβλημα της ανεργίας η χώρα μπορεί να ερημώσει. Όλοι πρέπει να προσπαθήσουμε για την λύση. Εμείς το αποδείξαμε εδώ αν και με τόσους λίγους πόρους. Η λύση του προβλήματος της ανεργίας έρχεται με την υπόσχεση της «επιστροφής» των δωρηθέντων χρημάτων στο Κράτος, αφού κάθε εγκατεστημένη οικογένεια προσφέρει βοήθεια και σ' αυτό αλλά και στην επόμενη μη εγκατεστημένη ακόμη. Η εργασία σώζει τους πρόσφυγες και τους αναγεννά την ελπίδα.

Η ελληνική Κυβέρνηση, σακατεμένη, δεν έχει τα κονδύλια για να προσφέ-

ρει την απαιτούμενη βοήθεια γι' αυτό κάνω έκκληση προς όλα τα έθνη για βοήθεια.

Προς επίλυση των παραπάνω εκτεθέντων προβλημάτων και άλλων συναφών ταξίδεψε στην Αθήνα, την Κων/πολη, τη Γενεύη και τη Σόφια³⁴.

Μετά από αυτά, ο Treloar δέχεται πανταχόθεν συγχαρητήρια για τη δράση του, κυρίως από τους προϊστάμενούς του, την υπηρεσία του και το ελληνικό κράτος. Ανέφερα ενδεικτικά πιο πάνω την περίπτωση του Δάσιου. Επιπροσθέτως, ο Renell Rodd, στο Συμβούλιο της Κ.τ.Ε. της 29^{ης} Σεπτ. 1923, εκφράζει το θαυμασμό του για την εργασία που έχουν κάνει οι Treloar και Procter³⁵ στη Θράκη, παρά τα ελάχιστα οικονομικά που διέθεταν. Θαυμάζει κυρίως το σύστημα της αποκατάστασης, τη νέα φιλοσοφία που επέβαλε και πραγμάτωσε ο πρώτος, μέσω της οποίας μπόρεσαν αμφότεροι, σε στενή συνεργασία, να καταστήσουν αυτάρκεις 10.000 πρόσφυγες. Στην ίδια συνεδρία ο έλληνας εκπρόσωπος Μ. Μιχαλακόπουλος δήλωσε ότι ο υπ. Εξωτερικών Νικόλαος Πολίτης (καμία σχέση με τον ιδρυτή της ελληνικής Λαογραφίας, ο οποίος εξ άλλου έχει προ ολίγων ετών αποβιώσει) είχε ήδη την ευκαιρία να εκφράσει την ευγνωμοσύνη της ελληνικής κυβερνήσεως και στους δύο, για την αξιοθαύμαστη (admirable) εργασία τους, που στάθηκε -όπως λέει- πρότυπο για την αποκατάσταση των ελλήνων προσφύγων. Στο προσωπικό αρχείο μου έχω πληθώρα τέτοιων επαινετικών εγγράφων.

Όταν πρωτοξεκινούσα την έρευνά μου για την ονοματοθεσία του Θρυλορίου Ροδόπης³⁶ είχα γράψει³⁷ ότι δεν γνώριζα ακόμη σε ποιον ανήκει

³⁴ Hugh Gilchrist, *Australians and Greeks*, v. 2, ό.π., 162. Προβλήματα όμως δημιουργούσαν και ορισμένοι πρόσφυγες, με μια αχαρακτήριστη συνήθεια: «έβγαιναν» στη Βουλγαρία και επέστρεφαν στο ελληνικό έδαφος δηλώνοντας ότι είναι πρόσφυγες, για να καρπούνται τρόφιμα και κουβέρτες, τα οποία αργότερα πουλούσαν. Ο Treloar αντιλήφθηκε την απάτη και προσπάθησε να την πατάξει. Βλ. Hugh Gilchrist, ό.π., 163.

³⁵ Προς τιμήν του ένα από τα συσταθέντα εκ του μηδενός χωριά της Ροδόπης (γειτονικό του Θρυλορίου, το Κιρλίκ Κιρί 1 των εδώ εγγράφων) ονομάστηκε *Πρόκτειον*. Είναι το από το 1956 μετονομασθέν σε Ροδίτη. Βλ. ενδεικτικά γι' αυτό Αθ. Παπατριανταφύλλου, *Ροδίτης (Μπρόκτειον): Ιστορία, παραδόσεις, έθιμα*, Ρήσος, Αθήνα 2013.

³⁶ Οι μέχρι σήμερα επιστημονικές δημοσιεύσεις μου για το χωριό είναι: Μ. Γ. Σέργης, «Η αποκατάσταση των προσφύγων στη δυτική Θράκη (1923-1930): 'σκηνές' από την εγκατάσταση των Ποντίων στο Θρυλόριο Κομοτηνής», στον τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης (επιμ.), *Θράκης. Ιστορική και λαογραφική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού της*, Αλήθεια, Αθήνα 2006, 311-344. - «Ένα χωριό ποντιακό κε μπορεί να έχ' ένα ξένο όνομα: ιδεολογήματα, παρετυ-

η τελική επιλογή του ονόματος, αν δηλαδή είναι επιλογή των κατοίκων του χωριού ή αν πρόκειται για μια ακόμη παρέμβαση της κεντρικής διοίκησης στα τοπικά ζητήματα: τόνιζα ότι θα ήταν ευχής έργο να ανακαλύπταμε την αλληλογραφία μεταξύ του «τοπικού στοιχείου» με το «κρατικό», εν γνώσει μου βεβαίως ότι το αρχείο της κοινότητας Θρυλορίου καταστράφηκε κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής, λίγο πριν από την φυγή των Βουλγάρων εποίκων του χωριού (1944).

Σήμερα πλέον είμαι εις θέσιν να απαντήσω με βεβαιότητα επί του ζητήματος -βασισμένος σε ιστορικές πηγές- ότι η επιλογή του ονόματος *ανήκε στη θρακική κεντρική διοίκηση*, όπως φαίνεται στην αμέσως επομένη επιστολή του Δάσιου προς τον Treloar. Εκτός απ' αυτήν, παρουσιάζω μια αντίστοιχη του Treloar προς τον Nansen, της 4^{ης} Απριλίου 1923, στην οποία καταφαίνεται ότι η ονομασία είχε εκ των προτέρων αποφασισθεί να δοθεί, όταν δηλαδή το Κιρλίκ Κιρί 2, το μετέπειτα Θρυλόριο, δεν υφίστατο ακόμη ως ολοκληρωμένος οικισμός. Αυτό σημαίνει ότι η ονομασία του χωριού *δεν οφείλεται στα αποκλειστικά προς εκείνο ενεργητήματα του Τριλόουαρ, αλλά στη συνολική του προσφορά στην υπόθεση της περιθάλψεως των προσφύγων στη Θράκη*. Από την 4σέλιδη αυτήν επιστολή απομονώνω ένα ενδιαφέρον τμήμα της (σε δική μου μετάφραση): *«Νομίζω πως το χωριό που με εντυπωσίασε περισσότερο ήταν το Kirli-Kiri No 1, το οποίο, μαζί με το γειτονικό του Kirli-Kiri No 2 έχουν ήδη ονομασθεί από την ελληνική Κυβέρνηση Procteria and Treloria αντιστοίχως, εις ένδειξη αναγνώρισης αυτού που ο Γενικός Διοικητής της Θράκης περιέγραψε σε πρόσφατη επιστολή του ως μια πρωτοποριακή προσπάθεια να βοηθήσουμε την Ελλάδα με το να θέσουμε τη λύση του προσφυγικού ζητήματος σε οικονομικές βάσεις (the pioneer effort to*

μολογίες και ιστορική ερμηνεία του τοπωνυμίου ενός ποντιακού χωριού της Ροδόπης», στον τόμο Μ. Γ. Σέργης (επιμ.), *Πόντος. Θέματα λαογραφίας του ποντιακού ελληνισμού*, Αλήθεια, Αθήνα 2008, 373-389. - «Σα ταφία: μια αναμνηστήρια τελετουργία από το Θρυλόριο Ροδόπης», στον τόμο Γ. Παπάζογλου (επιμ.), *Ανατολική Μακεδονία - Θράκη. Λαογραφικό οδοιπορικό*, Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, [Κομοτηνή 2008], 130-135. - «“Η περιπέτεια” μιας τοπικής ταυτότητας: πραγματικοί και συμβολικοί ανταγωνισμοί σε ένα ποντιακό χωριό της Ροδόπης (1923-1970)», στον τόμο Ιάκ. Ακτσόγλου, Ευ. Θωμαδάκη, Γ. Σαλακίδης, Μ. Σέργης (επιμ.), *Εύπλαια. Εόρτιος τόμος για την δεκαετηρίδα του Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξινίων Χωρών*, Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2010, 249-269. - «The divided social memory of the greek civil war in a village of Rodopi (WesternThrace), *Erytheia* 33 (2012), 265-298. Βλ. και τα άρθρα μου στην εφημ. *Παρατηρητής της Θράκης*.

³⁷ Μ. Σέργης, «Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Θράκη...», ό.π., 330.

help Greece by the solution of the Refugee problem on economic lines)»³⁸. Το πρώτο, το Κιρλίκ-Κιρί 1 είναι, όπως προείπα, το μετέπειτα Πρόκτειον (νυν Ροδίτης).

Πιο αποκαλυπτική για το θέμα μας είναι η επιστολή του Δάσιου, της 2ας Μαΐου 1923 (αριθμ. πρωτ. 27931), προς τον Treloar :

Συνταγματάχην Βρεττανικού Στρατού

Κύριον κ. Treloar

Αρμοστήν υπέρ των προσφύγων της

Κοινωνίας των Εθνών

Ενταύθα

Απαντώντες εις την από 23 ε.ε. επιστολήν ημών έχομεν την τιμήν να γνωρίσωμεν ημίν, ότι μετά μεγάλης μας ευχαριστήσεως εγκρίνομεν, ίνα το παρά την θέσιν Κιρλίκ-Κιρί ιδρυόμενον υπέρ των προσφύγων χωρίον τη βοήθεια της αποστολής της Κοινωνίας των Εθνών ονομασθή «**Προκτέρια**» εις τιμήν του τόσον πολύ εργασθέντος προς ανακούφισιν των δυστυχών προσφύγων Συνταγματάρχου κ. Πρόκτερ, Υπάτου Αρμοστού υπέρ των προσφύγων της Κοινωνίας των Εθνών.

Η καθ' ημάς Γενική Διοίκησις αναγνωρίζουσα τας πολλάς υπηρεσίας, ας και υμείς προθύμως προσεφέρατε υπέρ των προσφύγων των εγκατασταθέντων εν τη Δυτική Θράκη επιφυλλάσεται, ίνα ονομάση το αμέσως επόμενον χωρίον, όπερ θέλει ιδρυθή, εις «**Τρηλόρια**» προς τιμήν ημών.

Ο Γενικός Διοικητής Θράκης

Σ. ΔΑΣΙΟΣ

Μεταφέρω εδώ τη δικαιολογημένη ευαρέσκεια του Treloar όταν πληροφορήθηκε ότι η ελληνική διοίκηση απεδέχθη την πρότασή του και ονόμασε *Procteria* τον προσφυγικό καταυλισμό του Κιρλίκ 1. Τηλεγραφεύσθη στην Αθήνα (4.5.1923), στον Cragg, του British Red Cross, τα εξής: *Congratulate Procter. Government named first village Procteria...*³⁹.

Στις προσπάθειές του αυτές ο Treloar συνάντησε διαφωνίες και αμφισβήτηση, θα το θεωρούσα μάλιστα απολύτως φυσικό επακόλουθο: στο βιογραφικό του, στο *Australian Dictionary of Biography*, αναφέρεται ότι ήλθε σε διάσταση «με τους αδιάφορους ανώτερους υπαλλήλους της Κ.τ.Ε. στη Γενεύη και με έναν έλληνα ανώτερο κρατικό υπάλληλο». Ο τελευταίος, που δεν κατονομάζει το λεξικό, όπως απεκάλυψα κατά την έρευνά μου, ή-

³⁸ Αρχεία Κ.τ.Ε., Commision Files, C 1128, υποφάκελλος 4, σελ. 1 της επιστολής.

³⁹ Αρχεία Κ.τ.Ε., Commision Files, C 1128, υποφάκελλος 8.

ταν ο Αναστάσιος Αδοσίδης (1873-1942), μέλος της Ε.Α.Π. (1923-27) εκείνην την περίοδο, Δ/ντής του πολιτικού γραφείου του Βενιζέλου παλαιότερα (1916-17), Νομάρχης Θεσσαλονίκης, Γενικός Διοικητής Μακεδονίας, κ.λπ.⁴⁰. Τον Μάρτιο του 1923, σε σχόλιό του επί της προτάσεως της Κ.τ.Ε. για την κατανομή των προμηθειών προς ανακούφιση των προσφύγων, ο Αδοσίδης ανέφερε προς την Κ.τ.Ε. τα εξής: «Μου έχει αναφερθεί από διάφορες πηγές ότι η δουλειά του συνταγματάρχη Treloar, παρόλο που είναι εξαιρετική θεωρητικά, παρουσιάζει σοβαρά κενά στην εκτέλεση. Ακόμη, από αγγλική πηγή δεν είχα πολύ ενθαρρυντικές αναφορές σχετικά με το θέμα. Και γνωρίζω ότι η δραστηριότητα στη Δ. Θράκη δεν θεωρείται επιτυχημένη. Προσωπικά δεν έχω την δυνατότητα να επιβεβαιώσω αυτά, καθώς δεν είχα την ευκαιρία να επισκεφτώ την Κομοτηνή. Αλλά απ' ό,τι μαθαίνω σχετικά με τα εκεί συμβαίνοντα, αυτά με εμποδίζουν να προτείνω στην ελληνική κυβέρνηση να παράσχει προμήθειες σ' αυτό το έργο»⁴¹.

Ο Treloar, όταν πληροφορήθηκε το περιεχόμενο της επιστολής, εξεμάνη, θεώρησε ότι ο Αδοσίδης προσπάθησε να αμαυρώσει το όνομά του στην Κ.τ.Ε., βασιζόμενος σε ανώνυμες αναφορές, χωρίς να έχει ιδίαν εικόνα της κατάστασης. Ζήτησε από τον «αντίδικό» του να αποκαλύψει την ταυτότητα των πληροφοριοδοτών του, αλλά εκείνος αρνήθηκε, αφού δεν είχε τη δική τους συγκατάθεση. Μια μεταξύ τους συνάντηση οδήγησε την μέχρι τότε διένεξη σε ρήξη, αφού ο Treloar χρησιμοποίησε εκφράσεις που ο Αδοσίδης θεώρησε υβριστικές: τον χαρακτήρισε «φαύλο άνθρωπο, χωρίς ηθικές αρχές». Γι' αυτόν τον λόγο, ο θιγείς έλληνας πολιτικός ζήτησε από τον Nansen να διεξαχθεί έρευνα, από ουδέτερη επιτροπή, και έθεσε στη διάθεσή του την παραίτησή του⁴². Ο Nansen προσπάθησε να κατευνάσει τα πνεύματα. Έγραψε στον Treloar επαινετικά σχόλια, ότι θεωρεί την εργασία του «excellent and strenuous», ότι είναι λυπηρό να τον αντιμετωπίζουν με απαξιωτική, ανυπόστατη και ανώνυμη κριτική, ότι δεν πρέπει να της δίδει μεγάλη προσοχή, κ.τ.τ.· κάνει -τέλος- έκκληση προς τους διαδίκους, στο όνομα της μεγάλης υπόθεσης που υπηρετούν (the great cause), να λησμονήσουν την παρεξήγηση και να συμβιβαστούν, εξέλιξη που θα καταστεί επωφελής για όλους⁴³.

Ο Treloar απάντησε στον Nansen παραπονούμενος για την συμπερι-

⁴⁰ Από το συγγραφικό έργο του βλ. πρόχειρα το *Abdul Hamit intime* (με το ψευδώνυμο Georges Dorys, του 1901, Paris) και *Une ère nouvelle en Grèce* (1911).

⁴¹ Σε δική μου μετάφραση. Πρβλ. Hugh Gilchrist, *Australians and Greeks...*, ό.π., 165.

⁴² Ό.π.

⁴³ Ό.π.

φορά που του επιφυλάχτηκε: υπερασπίστηκε την μέχρι τότε φιλική του συμπεριφορά προς τον Αδοσίδη και προέβαλε ως επιχείρημα ότι τον είχε προσκαλέσει να επισκεφθεί τη Δυτική Θράκη και να ενημερωθεί εκ του σύνεγγυς για το επιτελούμενο εκεί έργο· τον κατηγορήσε ότι αφορμήθηκε από ταπεινά κίνητρα ή πολιτικές σκοπιμότητες και ότι -για να αποφύγει περαιτέρω τριβές- θα παραπέμψει το θέμα στην Κ.τ.Ε. να το χειρισθεί εκείνη κατά το δοκούν. Ο Nansen εξομάλυνε τελικά την κρίση. Ο Αδοσίδης μάλλον είχε κάνει λάθος στην εκτίμησή του, αυτό όμως δεν έδινε το δικαίωμα στον Treloar να τον υβρίσει⁴⁴.

Μετά την συνταξιοδότηση του Υπάτου Αρμοστού της Κ.τ.Ε. Fr. Nansen, το 1924, το πρόγραμμα για τους πρόσφυγες στην Ελλάδα υποβαθμίστηκε και το 1926 σταμάτησε κάθε χρηματοδότηση. Ο Treloar βρέθηκε τότε να αντιμετωπίζει τα έξοδα της αποκατάστασής τους με δικές του οικονομίες. Τα οικονομικά του προβλήματα απαλύνθηκαν εν μέρει όταν κέρδισε ένα λαχείο, αλλά συνάντησε προβλήματα από τις ελληνικές υπηρεσίες, σχετικά με τη φορολόγηση των κερδών του όταν έφυγε οριστικά από την Ελλάδα⁴⁵, το έτος 1927.

Το ίδιο έτος επέστρεψε στην Αυστραλία, όπου ασχολήθηκε με την πολιτική και τη δημοσιογραφία. Έγινε γνωστός για τα καυστικά ραδιοφωνικά σχόλιά του (radio commentator) σε θέματα εξωτερικής πολιτικής (υπό το ψευδώνυμο «The Archer»), αλλά και για το πρόγραμμά του «Perth Speaks».

Από το 1935 οι Treloars είχαν μετακινηθεί προς τη Δυτική Αυστραλία, όπου ο George Divine διαχειρίστηκε ως μάνατζερ (κατά πάσαν πιθανότητα μέχρι το 1956) διάφορες επιχειρήσεις μεταλλείων (goldmine manager αναφέρεται σε σχετικό κατάλογο του *Australian Dictionary of Biography*), αλλά, γενικώς, η οικονομική του κατάσταση μέχρι το τέλος της ζωής του δεν ήταν καλή.

Πέθανε στις 29 Νοεμβρίου 1980, σε ηλικία 96 ετών, στο Dalkeith

⁴⁴ Λίγους μήνες πριν την οριστική του αναχώρηση από την Ελλάδα ο Τριλόουαρ αναμείχθηκε σε μια επένδυση σε ορυχείο, στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, από την οποία έχασε σημαντικό ποσό (4000 λίρες Αγγλίας). Οι έλληνες συνεργάτες του (που τον παρότρυναν σ' αυτήν την επιχείρηση) είχαν μεταφέρει μετάλλευμα από άλλη περιοχή και το είχαν εναποθέσει στο ορυχείο για να τον ξεγελάσουν. Όταν εκείνος ζήτησε από τις αρχές να διωχθούν οι απατεώνες, δεν βρήκε ανταπόκριση. Πρβλ. Hugh Gilchrist, *Australians and Greeks...*, ό.π., 168.

⁴⁵ Hugh Gilchrist, *Australians and Greeks...*, ό.π., 168.

και θάφτηκε (ως αγγλικανός) στο αντίστοιχο τμήμα του νεκροταφείου Karrakatta, στο Περθ· άφησε πίσω τη σύζυγό του και δύο γιους, τον David William George Treloar, 77 ετών και τον John Alexander Devine, 87 ετών σήμερα⁴⁶.

Ότι λοιπόν -αποδεδειγμένα πλέον- το τοπωνύμιο Θρυλόριο οφείλει την ονοματοθεσία του στην απόδοση τιμής σε έναν ξένο, ο οποίος σε μια καθοριστική για την τύχη του δοκιμαζόμενου ελληνισμού περίοδο τού πρόσφερε αναγνωρισμένες υπηρεσίες, είναι ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα. Αν αναλογιστούμε ότι (από το 1920 κ.ε.) για το «κράτος των Αθηνών» (την Επιτροπεία των τοπωνυμίων) προείχαν κατά την επιλογή των ονομασιών η αρχαιολατρική τάση, η φιλολογίζουσα διάθεση, η εθνική σκοπιμότητα, η περίπτωση μας είναι ξεχωριστή, αφού η στρατηγική της ονοματοθεσίας του Θρυλόριου δεν συνάδει με το πνεύμα των μετονομασιών ούτε με αυτό των ονομασιών που κυριάρχησε μετά το 1920 στη Θράκη⁴⁷. Στην περίπτωση μας η επιλογή ανήκει στη Γενική Διοίκηση Θράκης, ένα τμήμα του ελληνισμού «εκτός των τειχών», «εκτός Κέντρου», που βιώνει εντονότερα το δράμα των προσφύγων, που γνωρίζει καλύτερα απ' όλους πρόσωπα, πράγματα, καταστάσεις, και, τελικά, τιμά εμπράκτως και επαξίως όσους έρχονται αρωγοί στο δύσκολο εθνικό έργο του.

⁴⁶ *Australian Dictionary of Biography*, ό.π., v. 12 (1990), 255-256. Το συμπλήρωσα με τις προφορικές μαρτυρίες του γιου του David Treloar.

⁴⁷ Βλ. ενδεικτικά Μ. Κοκολάκης, «Το γεράκι και ο σκαντζόχοιρος: Η διοικητική ονοματοθεσία της ελληνικής Θράκης», στον τόμο *Θράκη. Ιστορικές και γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2000, 197-204. Πρβλ. Στίλπων Κυριακίδης, *Οδηγία διά την μετονομασίαν κοινοτήτων και συνοικισμών εχόντων τουρκικόν ή σλαβικόν όνομα*. Έκδοσις Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήναι 1926. Για ανάλογες περιπτώσεις -στα τέλη του 19^{ου} αιώνα-, βλ. Ν. Γ. Πολίτης, *Τα ονόματα των δήμων*. Απόσπασμα εκ της *Επετηρίδος του Παρνασσού*. Εν Αθήναις 1899.